

century the most important is to implement the ideas and theories of humanism, peace and democracy in the global movement of peoples for the salvation of the world, preventing war. The purpose and objectives of the article is in the development of scientific and methodological basis for the production of innovative, more competitive philosophy of humanism and democracy, and for the consolidation of all scientific schools of humanistic and democratic direction and joining them in a global humanistic movement. In the second half of the 80's. of XX century the author formulated his own progressive philosophy of humanism and democracy based on the methodology of evolutionism, co-evolution and humanocentrism and civilizational megaparadigms and the principles of consistency, plurality, ideological and anthropocentric determination and non-linear, polycentric thinking. Today, in the reform of public life interdependence and simultaneous sequencing of the following principles is enhanced: democratization ↔ humanization ↔ deetatization ↔ decentralization ↔ deconcentration to their effectiveness in the areas of labor, property, public authorities, and therefore, in social groups. If this algorithm falls simultaneous execution of at least one principle, the overall result throughout society will also be minimized. Conclusion. Peaceful philosophy of humanism and democracy is the most effective manifesto of survival of world civilization, preserving all the ways and means of peace, the non-violent methods of struggle, to prevent a third world war and becoming humane and democratic society.

Key words: philosophy, humanism, democracy, peace, freedom, justice, socio-humanistic formation of a man and world civilization, humane society, a democratic society.

Одержано редакцією 20.09.2016
Прийнято до публікації 10.10.2016

УДК 172.4

УСОВ Дмитро Володимирович,
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля Національного університету
цивільного захисту України
e-mail: dimausov@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ ІДЕЇ СУСПІЛЬНОЇ УГОДИ: ВІД ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДО КОНЦЕПТУ ДОВІРИ

Предметом дослідження статті постав історико-філософський дискурс сучасних спрямувань теорії суспільної угоди, який дає можливість зробити висновок про те, що контрактualістська складова сучасних уявлень про суспільну угоду мусить бути доповнена тезою про те, що та чи інша норма є виправданою, коли вона однаково позитивна для всіх, кого вона стосується, а моральні уявлення перетворюються на «джерело» інституційної справедливості. Лише взаємна повага може стати на перешкоді не лише агресивної, але й байдужої, егоїстичної людської поведінки та дозволить породити не лише солідарність та співробітництво, але й справедливість. А угода між владою та народом не може спиратися лише на владний примус, а стає по-справжньому дієвою лише завдяки бажанню підлеглих жити в цій державі. Як свідчить актуальний на сьогодні аналіз сучасного та новітнього контрактualізму, важливою особливістю суспільної угоди є також її легітимувально-обмежувальний сенс та органічний зв'язок з ідеєю прав людини. Всебічний аналіз сучасного філософського дискурсу суспільної угоди, дозволив чітко оприявити властивий їй не лише загальноєвропейський, але й універсальний, інтеркультурний сенс в якості засади та непересічного способу існування розмаїтих форм нашого суперечливого, навіть кризового буття.

Ключові слова: суспільна угода, легітимність, комунікативна спільнота, довіра, відповідальність, справедливість.

Постановка проблеми. Постійне прагнення людей до справедливості та свободи, а також їх чуття солідарності, поглиблені постійними трансформаціями та кризовими явищами

сучасного суспільства, знову і знову актуалізують осмислення місця і ролі суспільної угоди в сучасному соціумі. Варто наголосити на значущості ідеї суспільної угоди не лише для конституювання держави, але й для подальшого її функціонування як спільноти громадян, які мають можливість вільно обговорювати актуальні суспільні проблеми. Таким чином, принцип суспільної угоди актуалізує не лише проблему справедливості, але й проблему свободи та проблему верховенства права як істотного морально-правового способу існування сучасного суспільства. Важливим та безумовно актуальним є також виокремлений в цій роботі аспект ціннісно-нормативного осердя легітимності того чи іншого суспільного ладу, його держави, тобто визначення тих нормативних принципів, які є засадою справедливої правової держави. Що й потребує сучасного, морально-правового визначення легітимації як публічного процесу посвідчення, схвалення, виправдання або визнання чи доведення законності та необхідності певної соціальної дії, статусу, норми та інституції.

Важлива особливість нашого дослідження полягає у тому, що воно спрямоване на аналіз істотно важливих на сьогодні методологічних та змістовних аспектів сучасного та новітнього контрактуалізму. Йдеться насамперед про спробу осмислення та реконструкції основних понять та принципів, генези, меж та перспектив розвитку теорії суспільної угоди в контексті її найістотніших історико-філософських вимірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до історико-філософського виміру ідеї суспільної угоди надало можливість актуалізувати, зрозуміти сутність та особливості власне історико-філософського дослідження. В пошуках плідних методологічних настанов, адекватного понятійного простору та методологічного апарату ми спиралися на праці вітчизняних та зарубіжних дослідників теорії історико-філософського процесу, які й стали теоретико-методологічною основою дослідження. Йдеться насамперед про розробки І. Бичка, М. Булатова, Г.Г. Гадамера, Г.Ф.В. Гегеля, В. Горського, В. Гусева, А. Гулиги, В. Гьосле, В. Дільтея, Г. Заїченка, С. Йосипенка, С. Кримського, М. Култаєвої, М. Мінакова, Н. Мотрошилової, І. Нарського, В. Огорокова, Н. Радіонової, П. Рікера, К. Райди, В. Шинкарука, К. Ясперса. Важливою для роботи стала також і та філософська стратегія, яка опирається на теоретичні здобутки М. Фуко та Ж. Дельоза і полягає у всебічному дослідженні тієї чи іншої ідеї, її співвідношення та зв'язків з іншими ідеями та спробі визначення основних напрямків її розвитку. Плідним прикладом застосування означеної топологічної стратегії стала розвідка М. Мінакова з історії та філософії поняття досвіду, що уможливило «утримання в фокусі неперервність філософського процесу та можливість створити опис минулого філософії без побудови ієрархії» [1, с. 34].

У низці провідних праць з проблеми суспільної угоди постійно наголошується на значущості ідеї суспільної угоди для конституювання справедливої правової держави та подальшого її функціонування як спільноти громадян, які мають можливість вільно домовлятися, узгоджувати свої часто протилежні інтереси щодо нагальних для них суспільних проблем. Таким чином, для створення продуктивних теоретичних і методологічних засад дослідження ідеї суспільної угоди важливе значення набула рецепція та творчий розвиток основних ідей сучасної соціальної та політичної філософії, репрезентованих працями В. Андрущенко, О. Білого, Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, Р. Зимовця, Р. Кобця, М. Култаєвої, В. Любивога, В. Ляха, В. Нечипоренка, В. Пазенка, М. Тура, М. Поповича, С. Пролеєва, Л. Ситніченко, В. Хміля, В.Шамрай.

Саме засадничий методологічний сенс класичної теорії суспільної угоди й уможливили актуалізацію останньої в творчості Дж. Ролза. «Моя мета, – наголошує Ролз, – подати таку концепцію справедливості, що узагальнила б і піднесла на вищий рівень абстракції знану всім теорію суспільного договору, якою ми її подибаємо скажімо, у Локка, Руссо чи Канта» [2, с. 37]. Вже в Руссо йдеться про перетворення угоди в засаду правових відносин, бо він вибудовує свою теорію послідовно розмежовуючи розуміння людини та громадянина й актуалізуючи по-справжньому філософський дискурс механізмів формування модерної автономної особистості та властивої їй солідарності. Особливістю роздумів І. Канта (які потребують подальшого дослідження у вітчизняному філософському просторі) про суспільну

угоду влади та народу є його рішуче заперечення самої думки про доброго турботливого правителя. Адже головне зло в суспільному, політичному житті – це необмежена авторитарна влада. То ж Кант справедливо і актуально й на сьогодні зауважує: ніякий політичний лад не можна назвати розумним, якщо його дорослі громадяни вважаються нерозважливими підлітками без свої власних прагнень та бажань. Звідси й випливає теза про те, що дії влади (колективної чи одноосібної) мусять обмежуватися не її добротою та турботою про підлеглих, а визнанням кожного індивіда вільним та незалежним громадянином.

Саме цю засадничу ідею кантівського контрактуалізму й запозичив та ґрунтовно розвинув у своїй «Теорії справедливості» Дж. Ролз. Цей важливий методологічний принцип ролзівського контрактуалізму чітко виокремлює та формулює Ю. Габермас. На його думку, для надання стійкості базовим нормативним ідеям своєї концепції Ролз застосовує метод так званої рівноваги міркувань (рефлексивної рівноваги). І в такий спосіб «приходить до основного поняття «моральної особи» та до подальших основних понять політичного «автономного громадянина», «чесної кооперації», «добре впорядкованого суспільства» тощо шляхом раціональної реконструкції перевірених інтуїцій, тобто таких інтуїцій, на які ми натрапляємо у практиках і традиціях демократичного суспільства» [3, с. 94].

Мета статті: проаналізувати особливості історико-філософського дискурсу ідеї суспільної угоди в загальному методологічному сенсі критичної реконструкції значущості принципу суспільної угоди для сучасної та новітньої політичної філософії, спрямованої на осмислення проблем свободи, рівності, легітимності соціальних інституцій.

Виклад основного матеріалу. Принципово важливим є намагання осмислити проблему та ідею суспільної угоди в не лише в морально-правовому, але й в методологічному вимірах, що свідчить не лише про недостатню кількість таких підходів, але й про їх перспективність та значущість, які дозволили б не лише описати нагальні проблеми, але й вказати шляхи вирішення складних конфліктних ситуацій сьогодення. То ж варто погодитися з розвинутою на вітчизняних теренах тезою Л. Ситніченко про методологічний сенс принципу суспільної угоди для новітньої політичної філософії, передусім для адекватного розгляду таких засадничих для соціальної та політичної філософії проблем, як проблема свободи, відповідальності, зради, справедливості, легітимності соціальних інституцій. Авторка справедливо вважає, що «суспільна угода набуває, попри її європейські витоки, універсального сенсу не лише в контексті проблем політичної справедливості, але й завдяки своїй засадничій ролі при політичному упорядкуванні соціального буття, створенні властивих йому форм урядування» [4, с. 4]. У своїх дослідженнях вона також наголошує на тому, що філософське осмислення справедливості має бути зосередженим не тільки на матеріальних, але й на моральних та духовно-практичних аспектах соціального буття людини та підкреслює необхідність «прориву до Іншого» як певної методологічної настанови, що дає можливість вийти за межі розуміння соціальності як індивідуальної несвободи, пригноблення та несправедливості.

На наявності органічного зв'язку проблеми легітимності та ідеї суспільної угоди наголошує в своїх відомих розвідках А. Єрмоленко. Зокрема в одній зі своїх останніх статей «Морально-етична легітимність сфери політичного» він наголошує на тому, що «держава як влада не може спиратись тільки на силу тих, хто керує. Цьому має передувати ще й згода підпорядковуватись цій силі, тобто бажання тих, ким керують, жити разом. Отже держава повинна мати авторитет і право підпорядковувати. Звісно, цей авторитет має визнаватись тими, кого підпорядковують. Водночас держава має виправдати свій авторитет, аби мати право підпорядковувати, зробити його легітимним, тобто виправданим, узаконеним, обґрунтованим.

Таким чином, легітимність є й певною угодою між державою, суспільством і громадянином щодо монопольного права держави на насильство. А тому проблема легітимності конкретизується питанням: на основі чого здійснюється така угода, а отже, і питанням співвідношення правових та моральних норм» [5, с. 51-52]. З іншого боку, варто (на засадах історико-філософського дискурсу) продумати та всебічно дослідити й висловлену С. Пролеєвим тезу про те, що «сучасна глибока криза автономії особи спонукає бачити в останній утопічний конструкт (хоча, вірогідно, цій спокусі й не слід піддаватися). А це,

своєю чергою, ставить під сумнів феномен суб'єктивного визнання як соціального акту, внаслідок чого загалом підважується можливість легітимації» [6, с. 9].

В загальному методологічному сенсі критичної реконструкції значущості принципу суспільної угоди для сучасної та новітньої політичної філософії, спрямованої на осмислення проблем свободи, рівності, легітимності соціальних інституцій, важливим та плідним стає опертя на значний масив досліджень фахівців «київської філософської школи» (Є. Бистрицький, О. Білий, О. Гомілко, В. Загороднюк, А. Єрмоленко, Г. Ковадло, Т. Лютий, С. Кримський, Я. Любимий, В. Лях, В. Малахов, М. Попович, С. Пролєєв, Л. Ситніченко, Н. Хамітов) в галузі політичної та практичної, комунікативної філософії, етики та філософської антропології. Регулятивними методологічними ідеями нашого дослідження виступили також метод концептуальної та герменевтичної реконструкції текстів, а також принцип органічного поєднання логічного, історичного та компаративістського підходів. Вартим уваги та подальшого дослідження стало також (частково репрезентоване працями вітчизняних та західних філософів – Х. Аренд, О. Білого, Ю. Габермаса, О. Гьофе, А. Єрмоленка, В. Малахова, С. Пролєєва) тлумачення політики і як особливої індивідуальної та інституційної діяльності, спрямованої на досягнення та закріплення влади, і як певного сутнісного виміру людського буття загалом, його особливої форми. То ж осмислення політики як способу людського буття, критеріїв легітимності державного устрою, сутності політичної моралі через послідовну реконструкцію взаємин моралі та політики в сучасних та класичних історико-філософських дискурсах також стало предметом нашого аналізу. Розгляд, з опертям на праці О. Гьофе, Дж. Раза, співвідношення політики та моралі саме крізь призму ідеї суспільної угоди, справедливості та свободи, уможливорює створення актуальної для сьогоднішніх складних вітчизняних реалій політичної моралі.

Особливого методологічного сенсу набули твори відомих не лише в Україні дослідників в галузі методології історико-філософської науки (Г. Аляєв, В. Горський, О. Йосипенко, С. Йосипенко, М. Култаєва, В. Лях, М. Мінаков, В. Окорочков, В. Пазенок, М. Попович, М. Ткачук, В. Хміль, О. Хома, В. Шинкарук). Саме запропоновані цими авторами тлумачення історико-філософського дискурсу надали можливість та зумовили необхідність сучасного тлумачення запропонованої вже в теорії суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо спроби синтезу голістського та індивідуалістичного підходів, а також переконали в плідності всебічного розкриття тези про те, що «договірна теорія пов'язує політичну легітимацію зі згодою кожного, тобто не просто з колективною, а з дистрибутивною вигодою» [7, с. 206]. На особливу увагу в методологічному сенсі заслуговує спосіб філософського осмислення ідеї суспільної угоди в роботі М. Тура «Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів» [8]. Важливим виявився пошук нових підходів до започаткованих в роботах А. Єрмоленка, Д. Гергуна, Д. Кирюхіна, М. Рогожі, Л. Ситніченко, М. Тура шляхів осмислення політичного конструктивізму Дж. Ролза, який віднайшов в контрактualiстичному аргументі засаду розбудови справедливого суспільства. Звертаючись до проблеми ролі та місця згоди в функціонуванні суспільних взаємин та в контексті пошуку ефективності та надійності соціальної моралі, українська дослідниця М. Рогожа наголошує на тому, що «суспільство – це штучний витвір людської волі та людського розуму, і може воно успішно функціонувати через покладання певного штучного засновку (договору чи угоди) в його підґрунтя» [9, с. 183].

Всебічний аналіз сучасного європейського, переважно німецькомовного філософського дискурсу суспільної угоди, дозволив чітко оприятити її не лише загальноєвропейський, але й універсальний, інтеркультурний методологічний сенс в якості засади та непересічного алгоритму розмаїтих форм складної соціальної практики сьогодення. Особливості новітнього контрактualiзму ми можемо безпосередньо віднайти в одинадцятому розділі праці О. Гьофе «Розум і право» [7]. Принципово важливим в методологічному сенсі для розуміння особливостей сучасного контрактualiзму став і розгорнутий в роботі (з опертям на розробки К.-О. Апеля, О. Гьофе, А. Єрмоленка) пошук відмінності трансцендентально-прагматичного тлумачення консенсусу від концепцій суспільної угоди Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо. І йдеться не лише про перехід методологічного соліпсизму до методології, заснованої на апіорі

комунікативної спільноти, що стає (в побудовах К.-О. Апеля) регулятивним принципом етики відповідальності. Опираючись на ряд важливих методологічних зрушень до теорії суспільної угоди Гоббса та Локка, а потім і Руссо, які потребували детального аналізу, відомі в царині європейської політичної філософії автори зазначали, що вихід за межі природного стану засвідчив виникнення нового суспільного принципу регуляції діяльності, спрямованої на справедливе облаштування світу. Теорію суспільної угоди Гоббса та його політичну антропологію критично осмислюють та інтерпретують такі відомі філософи як М. Вебер, Д. Готьє, О. Гьофе, В. Керстінг, А. Ляйст, Ч. Тейлор, Т. Шмідт.

Осмислюючи методологічні засади сучасних роздумів про теорію суспільної угоди, необхідно звернутися насамперед до роздумів про мову та комунікацію К.-О. Апеля, а потім – до основних понять етики дискурсу Ю. Габермаса та Апеля. По-перше, в межах створеної Апелем концепції трансцендентальної прагматики (в його «Трансформації філософії») здійснено не просто перехід до філософії комунікації, а власне її заснування. Його філософії комунікації або трансцендентальній прагматичній властиве прагнення до визначення умов можливості людського спілкування, порозуміння. Властивий роздумам про комунікацію К.-О. Апеля та етиці дискурсу Ю. Габермаса ліберальний контрактуалізм також прагнув повернути до життя проблеми справедливості, свободи, рівності, людської гідності на противагу домінуванню логічного позитивізму, утилітаризму та інтуїтивізму. Саме останні власне і були ознаками методологічної застарілості та сумнівного евристичного сенсу тогочасної політичної, соціальної та моральної філософії.

По-друге, досягнення взаєморозуміння і згоди можливе лише тоді, коли засновки ідеальної комунікації властиві і реальній комунікації. Тоді норми мовної комунікації, на думку Апеля і Габермаса, за певних умов, можуть поставати засадою моральної оцінки. На цьому шляху власне постає можливість обґрунтування таких чеснот як «рівність», «справедливість», «солідарність» та «відповідальність», що свідчить про здатність дискурсивної етики тлумачити формально-процедурні принципи дискурсу в якості механізмів обґрунтування моральних норм. Таким чином, дискурсивна етика постає етикою колективної спів-відповідальності за далекосяжні наслідки дій, прийнятих на основі консенсусу, проголошує можливість важливості (саме для теми нашого дослідження та реальних процесів досягнення суспільної угоди за суперечливих, часто драматичних обставин реального буття) обґрунтування і виправдання моралі однакової поваги до кожного та солідарної відповідальності за кожного.

Як свідчить аналіз сучасного та новітнього контрактуалізму, важливою особливістю суспільної угоди є передусім її легітимувально-обмежувальний сенс та органічний зв'язок з ідеєю прав людини. Вона не лише легітимує, але й обмежує панування. А за умов плюралістичного розмаїття інтересів, одностайності можна досягти не стільки завдяки переконливим аргументам, скільки завдяки фанатизму, колективним маніпуляціям та популізму. З метою послідовного аналізу основних складових та принципів вимірів етики відповідальності К.-О. Апеля в ландшафтах контрактуалізму в дослідженні застосовано генеалогічний, герменевтичний та компаративістський методи, які дозволили зрозуміти апелівську філософію як етику солідарної глобальної відповідальності та комунікативної взаємодії за умов глобальної екологічної та соціальної кризи та життєво-нагальної необхідності поєднання ідеї суспільної угоди, свободи, справедливості та відповідальності. Репрезентуючи філософію К.-О. Апеля в якості одного із провідних новітніх способів комунікативної трансформації філософії, його послідовники та учні (Д. Бюлер, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, В. Кульман) виокремлюють низку принципово важливих для нашого дослідження ідей, які набули в роботі подальшого розвитку.

Йдеться, насамперед, про відмову К.-О. Апеля від теоретико-пізнавального (або ж методологічного) соліпсизму філософії модерну і заміну його поняттями «порозуміння», «згоди», «угоди», «спілкування» та побудову на цих засадах трансцендентальної філософії апріорі інтерсуб'єктивного порозуміння, в межах якого навіть самотня людина може пізнати та зрозуміти світ. Важливою особливістю новітніх філософських праць К.-О. Апеля, О. Білого, Б. Вальденфельса, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, С. Пролєєва, М. Ріделя, стала їх

органічна приналежність до царини дискусій про пошуки моральних засад сучасного суспільства, коли основні етичні настанови та цінності мусять полишити і, зрештою, полишають сферу приватного життя, а колективну безвідповідальність необхідно замінити колективною відповідальністю, а також довести що утилітаризм, інтуїтивізм та позитивізм не здатні стати основою вирішення соціальних конфліктів, оскільки не передбачають ніяких конструктивних процедур, придатних для вирішення моральних суперечок.

У своїх дослідженнях українські та західні філософи наголошують та тому, що суспільство не можна уявляти в якості спільноти дружньо налаштованих громадян. Дж. Ролз шукає підстави для визнання об'єктивності свого конструктивізму у методі рефлексивної рівноваги. Саме на намаганні політичної філософії не лише Дж. Ролза узгодити теоретичним обґрунтуванням принципів справедливості та нашими повсякденними моральними судженнями акцентує увагу В. Керстінг. А Ю. Габермас тлумачить суспільну угоду як спосіб регулювання суспільної діяльності, адже дійсно легітимними та справедливими є ті способи суспільного буття, які втілюють загальний інтерес, чи загальну волю. Він прагне пов'язати право людини та її інтерес, користь та справедливість, ідеали античного полісу та новочасового індивідуалізму, принципи чеснот та спільноти з доктриною природного права. Важливим в цьому в сенсі є для нього поняття згоди, яка досягається за умов непримусового дискурсу вільних і рівних учасників суспільної угоди. Через властиве контрактуалізму намагання пов'язати нормативне обґрунтування справедливості з інтересами окремих людей виникла необхідність проаналізувати проблему етичного виправдання правових норм, які не можуть ґрунтуватися лише на примусі кращого аргументу. Означена настанова тісно пов'язана з практикою довіри та поваги до гідності кожного окремого індивіда.

Варто також зважати й на критичну характеристику комунікативної стратегії сучасного контрактуалізму. Вона була свого часу започаткована М. Фуко, у вітчизняній літературі розвинута О. Білим, який наголошує на необхідності корегування ситуації діалогу владними взаєминами. На його думку, «діалог не є цілковито добровільним обміном значеннями, спрямованими лише на взаєморозуміння. Він являє собою раціоналізовану форму широкого спектру відношень: комунікативних, відношень панування і відношень, що постають у процесі стратегічної дії. Ось чому аналіз діалогу лише з погляду внутрішньої комунікативної раціональності є недостатнім» [10, с. 12]. Йдеться про важливу для осмислення ідеї суспільної угоди внутрішню асиметрію діалогу, яка полягає «у можливості здійснювати владу лише стосовно вільних суб'єктів, свобода яких провокує апеляцію, зумовлює потребу у виробленні суспільної угоди, внаслідок чого асиметрія може бути збереженою або видозміненою» [10, с. 12].

Інтерпретація ж в роботі ліберального світогляду як насамперед світогляду морально-політичного стала засадою тези про те, що комунітаризм, претендуючи на роль теорії «спільноти та ідентичності», є доповненням, а не альтернативою ліберально зорієнтованої політичної філософії та антропології. Про це свідчить, на нашу думку, і теорія «комунітарної демократії» відомого дослідника сучасного контрактуалізму В. Керстінга. Ця теорія цілком справедливо претендує на уточнення поглядів Дж. Ролза, який так і не зміг, як вважає В. Керстінг, запропонувати дієвих механізмів, процедур досягнення політичної та соціальної згоди.

Розгортання тези про те, що згода в суспільстві формується не лише завдяки консенсусу, але й завдяки особистій та колективній відповідальній турботі про спільні проблеми та потреби в межах свого «життєвого світу», потребувало опертя на сучасні дослідження проблем свободи, відповідальності, «життєвого світу».

Щодо методологічного сенсу розуміння сучасних вимірів контрактуалізму та місця в ньому проблеми свободи, по-перше ми не могли не звернутися до ґрунтовної праці А. Гонета «Право свободи», де він окреслює нову концепцію соціальної свободи в якості істотної противаги нормативним засадам сучасної політичної філософії. Адже, як наголошує Гонет, моральні норми, уявлення про свободу та справедливість не можна обґрунтувати лише на засадах гіпотетичного дискурсу та гіпотетичної угоди. По-друге, запропонований Гонетом перехід від негативної до соціальної свободи (через свободу рефлексивну) [11, с. 44-119] став

сучасним тлумаченням індивідуалістської і комуналістської моделей свободи, виокремлених А. Велмером [12]. Якщо перша виходить з можливості існування окремих, наділених природними правами (серед яких і право на необмежену свободу) і зорієнтованих на цілераціональну поведінку індивідів, цілком логічної постає необхідність дотримання цими індивідами певної «суспільної угоди», яка б обмежувала нестримні зазіхання кожного (і насправді припиняла гоббсівську парадигму «війни всіх проти всіх»), створювала б засади виникнення та успішного функціонування соціальних інституцій. Друга, також окреслена Велмером модель свободи, спирається на інше бачення природи особистості, яка є не самотнім Робінзоном, а людиною певного суспільства, культури, традицій. І свобода такого індивіда є не так індивідуальною, як контекстуальною, і не потребує, через свою внутрішню приналежність до узвичаєних форм спілкування та соціальних взаємин, укладання якоїсь особливої суспільної угоди.

По-третє, до осмислення свободи в її інституційних і персонально-екзистенційних, універсальних, загальнолюдських та особливих, національних вимірах звертається в своїх філософських розвідках проблеми Г. Ковадло [13], розвиваючи (передусім через привнесення конкретно-історичного та екзистенційного виміру в проблему свободи) тезу В. Шинкарука про сутність людського буття як екзистенції, справжніми ознаками якої є свобода та трансцендентування із буття наявного в буття істинно суще. Запропоноване Г. Ковадло екзистенційне тлумачення взаємозв'язку інтерсуб'єктивності та свободи уможливує конструктивне подолання однобічності розуміння автономії особистості. Адже йдеться не про «дискурсивну спільноту» безтілесних, атомістично-вільних індивідів, а передусім про спілкування особистостей, який властива екзистенційна турбота, яка, на думку Г. Ковадло, стає справжньою засадою їх свободи.

По-четверте, важливою засадою адекватного сучасним реаліям розуміння свободи виступає зміна функцій свободи самовираження, на що звертає увагу відомий український дослідник В. Лях. Він наголошує на тому, що прагнення людини до самовизначення та соціально-економічні чинники інформаційного суспільства вимагають від людей більшої креативності та свободи. У своїх розвідках з філософії свободи та філософії ідентичності Є. Бистрицький актуалізує запропонований свого часу М. Гайдеггером та Ж.-Л. Нансі методологічний сенс реконструкції взаємин свободи та ідентичності.

Подальшого розвитку та аналізу набула ідея В. Кимліки, яку він розпочав досліджувати в своїй відомій праці «Вступ до політичної філософії». Кимліка виходить з того, що царині європейської політичної філософії існує щонайменше дві концепції суспільної угоди: перша, започаткована Т. Гоббсом та Дж. Локком, виходить з того, що основою суспільної угоди є взаємна вигода [14, с. 174-175]. Друга ж, тлумачить суспільну угоду в якості заснованої на повазі та втіленої насамперед в «Теорії справедливості» Дж. Ролза. Якщо, на думку Кимліки, перша з означених концепцій обтяжена сумнівами в необхідності та можливості дотримуватися угоди на засадах поваги до іншого учасника цього процесу, то осердям другого тлумачення виступає не страх перед іншими людьми та тлумачення їх в потенційній загрози, а повага до їх автономії та свободи. Насправді ми маємо тут своєрідне повторення та необхідність осмислення в контексті сучасного контрактуалізму типової для сучасної політичної антропології тези про те, що «люди, по своїй природі, є досить однаковими через свою спроможність заподіяти шкоду іншим людям та через свою вразливість перед такою ж шкодою» [14, с. 182].

Принципово важливими для розуміння новочасного контрактуалізму стали й такі поняття як «природний та суспільний» стани. В їх визначенні ми спиратися на інтерпретації Гоббса, Руссо, а також на пояснення Г. Майєра та О. Хоми. Сама ж логіка власне історико-філософського дослідження дала можливість зрозуміти наступне: захист Гоббсом переваг політичного ладу та «царства земного» мусить бути скорегований, доповнений розумінням причин тяжіння Г'юма до внутрішнього морального закону, що актуалізує його роздуми в контексті новітніх критичних дискурсів суспільної угоди (Е. Тугендгат, Дж. Грей, Е. Макінтайр та ін.) та конвенційного тлумачення природи і сутності моралі. Необхідно було шукати відповіді на наступні запитання: якщо страх смерті та насильства є (за Гоббсом)

засадю переходу від стану природного до стану соціального, то на які вагомні причини такого переходу вказує Г'юм? Що й змусило нас звернутися до «Трактату про людську природу» Г'юма та віднайти властиву британським просвітникам логіку міркувань з її опертям здоровий глузд як основи моральної філософії. Зауважимо також, що істотною для розуміння методологічних засад не лише політичної філософії Д. Г'юма, але й сучасної політичної філософії загалом, стала для нас праця Дж. Ролза «Історія політичної філософії» [15], а також його всесвітньовідома «Історія моральної філософії» [16]. Саме в останній названій роботі Ролз прояснює вживання Г'юмом поняття «конвенції», наголошуючи на тому, що осердям цього поняття є наступний сенс – «традиційний, загальноприйнятий, звичайний», здатний втілити та висловити інтереси спільноти [16, с. 107].

До ідеї суспільної угоди звертається й інший відомий американський філософ Девід Готье, який своїми роздумами розвиває протилежну контрактуалізму Ролза ідею контрактаріанізму, яка має своїм витоким власне гоббсівський варіант політичної антропології. Остання, на відміну від визнання значущості моральних принципів для кожного вільного індивіда, наполягає на тому, що індивіди прагнуть керуватися передусім своїми власними інтересами і просто вимушені укласти угоду для досягнення взаємовигідного співробітництва. Теорію Д. Готье цілком виправдано можна охарактеризувати як «теорію раціональної угоди», що постулює в якості засадничого поняття – поняття раціональності, а угоду вважає особливим різновидом ігрових міжлюдських взаємин. Як слушно наголошує один із перших дослідників творчості Д. Готье Б. Кашніков: «теорія раціональної угоди складає фундамент і ядро моральної концепції Готье, уособлюючи намагання підмінити собою етику, а раціональністю – мораль» [17, с. 34].

Висновки. Вже сказане, дає всі підстави стверджувати, що межах ідеї суспільної угоди актуалізується проблема моральності як проблема нашого слідування голосу природи всередині нас. Осмислення та реконструкція основних понять та принципів, генези, меж та перспектив розвитку ідеї суспільної угоди в контексті її найістотніших, новочасових та новітніх історико-філософських вимірів, уможливило висновок, що в самій ідеї суспільної угоди та її заломленні на інші істотні проблеми сучасної політичної філософії висвітлюється ціла низка ґрунтовних та вкрай необхідних на сьогодні (в нашому прагненні приналежності до європейської демократичної спільноти) понять та принципів.

Таким чином, здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що ґрунтовні розвідки відомих західних та вітчизняних дослідників, особливо в царині соціальної та політичної філософії, філософії права та моралі, осмислення природи та меж теорії суспільної угоди, неможливо уявити поза роздумами про свободу, владу, справедливість та несправедливість, рівність та права людини, її ідентичність та відповідальність. Особливого сенсу для такого висновку набули численні українські переклади класиків соціальної, політичної, комунікативної філософії та коментарі до них, які надали та будуть надавати унікальні можливості для розуміння нашого вітчизняного індивідуального та суспільного буття.

В роботі доведено, що ідея суспільної угоди тісно пов'язана з проблемою обґрунтування прав людини, які постають як складова сучасних уявлень про легітимність, що свідчить про органічний зв'язок проблеми влади та проблеми справедливості. Особливе значення це питання має для підвладної сторони, яка завжди, часто болісно мусить обирати шляхи визнання існуючої влади. Адже традиційні форми легітимації втрачають свою переконливість і єдиним джерелом, з якого влада може отримати власну легітимність та самолегітимність, стають інтереси окремих індивідів. Виникає необхідність рівного врахування інтересів всіх, а значить, ці «всі» наділяються правами на захист своїх інтересів, у тому числі і на їх політичну репрезентацію через ідею та принцип суспільної угоди.

Як засвідчує здійснений аналіз, принципу суспільної угоди властивий евристичний методологічний сенс для сучасної та новітньої політичної філософії, спрямованої на осмислення проблем свободи, рівності, легітимності соціальних інституцій.

Список використаної літератури

1. Мінаков М. Історія поняття досвіду / М. Мінаков. – К.: Парапан, 2007. – 380 с.
2. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз; пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 2001. – 822 с.

3. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів: Астролябія, 2006. – 415 с.
4. Ситніченко Л. А. «Суспільна угода»: метафора чи методологічний принцип сучасної політичної філософії (Дж. Ролз) / Л. А. Ситніченко // Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]. – Вип. 46. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – С.3-12.
5. Єрмоленко А. Морально-етична легітимація сфери політичного / А. Єрмоленко // Філософська думка. – 2013. – №2. – С. 51-58.
6. Пролєєв С. Метафізика влади / С. Пролєєв. – К.: Наукова думка, 2005. – 324 с.
7. Гьофе Отфрід. Розум і право: Складові інтеркультурного правового дискурсу: пер. з нім. / Отфрід Гьофе; Пер. Л. Ситніченко, М. Култаєва. – К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
8. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / М. Тур. – К.: Парапан, 2006. – 396 с.
9. Рогожа М. М. Соціальна мораль: колізії мінімалізму / М. М. Рогожа. – К.: Парапан, 2009. – 216 с.
10. Білий О. Політична легітимація і насильство / О. Білий // Філософська думка. – 2013. – №2. – С. 9-26.
11. Honneth A. Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit / A. Honneth. – Frankfurt/M., 2013. – 628 S.
12. Wellmer A. Freiheitmodelle in der modernen Welt / A. Wellmer // Endspiele. Die unversönliche Moderne. – Frankfurt/M., 1993. – S. 15-53.
13. Ковадло Г. П. Моральність в екзистенційному та есенційному вимірах / Г. П. Ковадло // Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – 247 с.
14. Кимлика У. Современная политическая философия. Введение / У. Кимлика. – М.: ИД ГУ ВШЭ, 2010. – 592 с.
15. Rawls J. Geschichte der politischen Philosophie / J. Rawls. – Frankfurt/M., 2008. – 671 S.
16. Rawls J. Geschichte der Moralphilosophie / J. Rawls. – Frankfurt/M., 2002. – 486 S.
17. Кашников Б. Н. «Мораль по соглашению» Давида Готиера как теория российского либерализма / Б. Н. Кашников // Вопросы философии. – 2006. – №4. – С. 32-43.

References

1. Minakov, M. (2007). *History notion of experience*. Kyiv: Parapan (in Ukr.)
2. Rawls, John (2001). *Theory of Justice*. Kyiv: Osnovy (in Ukr.)
3. Habermas, Y. (2006). *Attracting more. Studies in Political Theory*. Lviv: Astrolabiya (in Ukr.)
4. Sytnichenko, L. (2005). "Social contract": metaphor or methodological principle of modern political philosophy (John. Rawls). *Multiversum (Multiversum)*, 46, 3-12 (in Ukr.)
5. Yermolenko, A. (2013). Moral and ethical legitimacy of the political sphere. *Filosofska Dumka (Philosophical thought)*, 2, 51-58 (in Ukr.)
6. Proleyev, S. (2005). *Metaphysics of power*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)
7. Hoffe, O. (2003). *Mind & Law: Legal Elements of intercultural discourse*. Kyiv: Alterpres (in Ukr.)
8. Tur, M. (2006). *Nonclassical models of legitimizing of the social institutions*. Kyiv: Parapan (in Ukr.)
9. Rogozha, M. (2009). *Social ethics, conflicts of minimalism*. Kyiv: Parapan (in Ukr.)
10. Biliy, O. (2013). Political legitimacy and violence. *Filosofska Dumka (Philosophical thought)*, 2, 9-26 (in Ukr.)
11. Honneth, A. (2013). *Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit*. Frankfurt/M.
12. Wellmer, A. (1993). *Freiheitmodelle in der modernen Welt*. Frankfurt/M.
13. Kovadlo, G. (2004). *Morality in existential and essential dimensions*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)
14. Kymlica, W. (2010). *Modern Political Philosophy. Introduction*. Moscow Publ. (in Russ.)
15. Rawls, J. (2008). *Geschichte der politischen Philosophie*. Frankfurt/M.
16. Rawls, J. (2002). *Geschichte der Moralphilosophie*. Frankfurt/M.
17. Kashnikov, B. (2006). "Morals by agreement" of David Gauthier as the theory of Russian liberalism. *Voprosi filosofiyi (Problems of philosophy)*, 4, 32-43 (in Russ.)

USOV Dmytro Volodymyrovych,

Candidate of Sciences (Philosophy),
 Professor of the Department of Social Sciences
 Cherkassy Institute of Fire Safety
 named after Heroes of Chornobyl
 of National University of Civil Defense of Ukraine,
 e-mail: dimausov@i.ua

THE PECULIARITIES OF HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF THE IDEAS OF SOCIAL CONTRACT: FROM THE PROBLEM OF LEGITIMATION TO THE CONCEPT OF TRUST

Abstract. Introduction. The author analyzes the conceptual problems of historical and philosophical research of the measuring of the idea of the social contract, proves the importance of the idea of social contract for the constitution of a fair constitutional state and its further functioning as a community of citizens who are free to negotiate, coordinate their often conflicting interests concerning their social problems. Purpose. To analyze the peculiarities of historical and philosophical discourse of

the idea of the social contract in the general methodological sense of critical reconstruction of significance of the principle of the social contract for modern and contemporary political philosophy aimed at the realizing of the problems of freedom, equality and legitimacy of social institutions. Methods. The comparison of different concepts of social contract foresaw the sage of the method of comparative analysis. On the purpose of sequential analysis of main components and principles of the social contract the genealogical, hermeneutic and comparative methods were used. Results. The realizing and reconstruction of basic concepts and principles genesis, limits and prospects of development of the idea of the social contract in the sense of its most significant, contemporary and new historical and philosophical measurements, allows to make a conclusion that in the idea of the social contract itself and its direction to other significant problems of modern political philosophy a number of extensive and extremely necessary for today concepts and principles was highlighted. Originality. A comprehensive analysis of modern European philosophical discourse of the social contract was conducted, which allowed clarifying not only European, but also universal, intercultural methodological sense as foundations of diverse forms of average algorithm of complex social contemporary practice. Conclusion. It is proved in the work that the idea of the social contract is closely connected with the problem of justification of human rights, which arising as a component of modern concepts of legitimacy, which indicates the organic link of the problems of the power and justice.

Key words: social contract, communication, communicative society, trust, responsibility, fairness.

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 10.10.2016

УДК 1(091):123.1

ВИДРИГАН Микола Володимирович,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та релігієзнавства
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: vydrygan_mv@ukr.net

ВОЛЯ І СВОБОДА В ПОГЛЯДАХ ПРЕДСТАВНИКІВ ЕПІКУРЕЙСЬКОЇ ТА СТОЇЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКИХ ШКІЛ

У статті проаналізовані погляди на поняття «воля» і «свобода» представників епікурейської й стоїчної шкіл. Досліджено, що в епікурейців душа і її складові були невід'ємними елементами пізнання. Тіло й душу вони вважали властивістю людського індивіда, а волю (розум, почуття) – властивістю душі. Людина за власною волею може порушувати приписи долі, розривати причинні зв'язки і за власним бажанням рухатись до поставлених цілей. З'ясовано, що стоїки вважали людину істотою, яка діє завдяки розумній волі, на відміну від руху фізичних тіл і поведінки тварин. І хоча ця можливість надається не кожній особі, а тільки мудрецю, у вченні стоїків виокремлюється індивід з його внутрішньою свободою й волею. Вони вважають, що ніщо не може вплинути на душу, змінити чи привести її в рух, крім неї самої.

Ключові слова: воля, свобода, свобода волі, душа, вибір, необхідність, випадковість, людський індивід.

Постановка проблеми. Сутністю античної філософії класичного періоду є reflexio (відображення) і creatura (створення) чуттєво-матеріального світу з властивими їй дивовижно переплетеними космоцентризмом, гілозоїзмом і соціоморфізмом.

Філософи проявляють слабкий інтерес до антропологічної проблематики, що й відобразилося на формуванні її основних понять. Однак, роздуми про людину, її життя у світі, її якості й властивості започатковані в міфології, героїчному епосі, античній ліриці й драмі та покладені на філософське підґрунтя софістами, Сократом, Платоном, Аристотелем та іншими, отримали в еллінсько-римській філософії свій подальший розвиток.